

УДК 631.522.4 + 581.95

В.І. МЕЛЬНИК, О.Л. РУБЦОВА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тимірязєвська, 1

САДІВНИЦТВО ВІЛЬГЕЛЬМА КРІСТЕРА В КИЄВІ — ВАЖЛИВИЙ ОСЕРЕДОК ІНТРОДУКЦІЇ РОСЛИН

Розглянуто історію створення садівництва В. Крістера в Києві. Визначено внесок цієї фірми в інтродукцію рослин.

Вільгельм Крістер

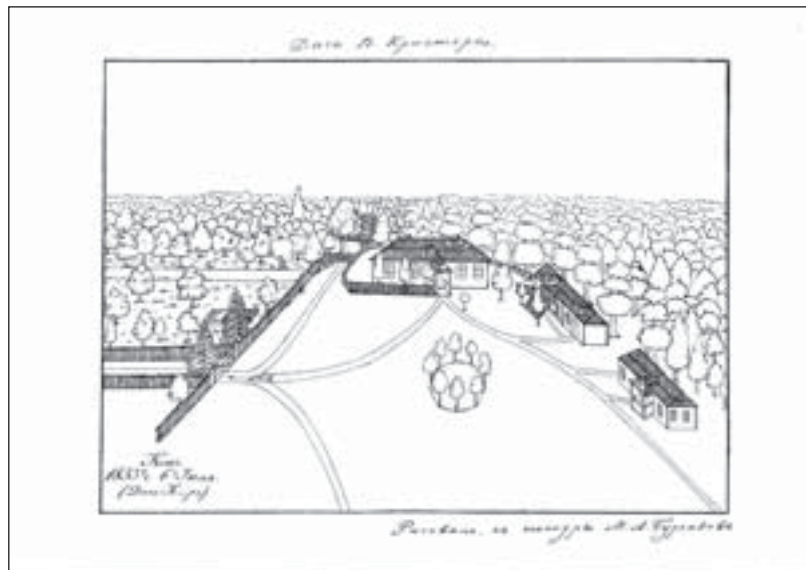
Поряд з ботанічними садами, в середині XIX ст. в Європі інтродукцією рослин починають займатися приватні господарства.

Їхні розсадники часто не поступалися за обсягом та різноманітністю матеріалу колекцій провідним ботанічним садам.

У Києві одним з найвідоміших приватних господарств була садова фірма Вільгельма Крістера, заснована у 1850 р.

Вільгельм Готліб Крістер народився в Саксонії, отримав професію ткача. У 1838 р. князь Радзивілл, володар фабрики в м. Хабне Радомишльського повіту (нині смт Поліське Київської обл.), запросив його на роботу як фахівця з ткацької справи [11]. Коли Вільгельм прибув до Києва, він був уражений природою Київської губернії. "Любя труд и природу, он не мог оторвать глаз от красот нашей губернии и заветной мечтой его сделалось приобрести землю, на которой он мог бы развернуть свои силы и вместе с тем принести пользу, как себе, так и местному населению. Такое влечение к садоводству явилось у В. Крестера не как результат его профессиональных знаний, не как эксплуатация его предшествующего садового опыта и подготовка, а как результат его искренней любви к природе, как результат преданного делу любителя" [8, с. 3].

Вільгельм пропрацював на фабриці кілька років. У 1805 р. купив у князя Естергазі ділянку землі площею 38 десятин у передмісті Києва — Пріорці і створив тут фірму "Садівництво та насінневе господарство "В. Крістер"". У цій місцевості з давніх часів

Садівництво Крістера на Пріорці (рис. М.А. Буренкова)

було багато садів. Під час подорожі на Південь Росії імператриці Катерини II у 1787 р. її придворний, швейцарський кондитер Бальї, зламав ногу у Києві і залишився на лікування на Пріорці. Він був уражений розкішними садами. Завдяки Бальї фрукти і живці плодових дерев стали надсилати з Пріорки до Петербурга.

Місце, яке обрав Крістер, мало гарні ґрунтові умови, а також велику кількість водних джерел. Проте площа була зайнята лісом і частково старим фруктовим садом. Тому новому власнику довелося провести велику роботу з розчистки території майбутнього господарства.

Для створення саду В. Крістер виписав спочатку сорти плодових дерев з відомої фірми Вагнера в Ризі, але ця спроба була не вдалою: більшість саджанців загинули. Кращі результати були одержані при співробітництві з бельгійською фірмою Креллаже і Син, у якої було закуплено молоді деревця 300 сортів яблунь і груш, що стали основою для створення маточного саду. Крім того, на 6 десятинах закладено промисловий фруктовий сад з місцевих сортів.

Сад цей існував багато десятиліть, давав прибуток, поступово старі сорти замінювали на нові, які виписували з кращих західних фірм, зокрема Рейтлінгського помологічного інституту Лукаса, а також у таких німецьких пловодів, як Гоше і Шпет.

У садівництві В. Крістера був також виноградник, який займав площу в кілька десятин. Хоча виноград вирощували в Києві ще з часів Петра I, однак ця культура не стала промисловою, і велику кількість винограду привозили до Києва з Бессарабії на волах.

Крістер виписав багато сортів винограду, але найкращими в умовах Києва виявилися: Grauer Elben, Chasselas rouge, Blauer August, Blauer Trolinger, Grüner Elben, Diamant au Perle, Chasselas blanc, Früher Leipziger, Rother Agat, Balceto du Po. Успіхи садівництва Крістера у виноградарстві були такими, що в Києві, поряд з лікуванням мінеральними водами, застосовували лікування місцевим виноградом.

Виноградник існував тривалий час і давав значний (до 6000 карбованців) щорічний прибуток, однак з проведенням заліз-

ниці, яка з'єднала Київ з районами традиційного вирощування винограду, він втратив комерційну цінність.

В. Крістер також багато уваги приділяв городнім культурам, які вигідно було продавати в Києві. Вільгельм одержав з відомих фірм насіння кращих сортів гарбузів, динь, кавунів. Вирощений урожай склав конкуренцію баштанним культурам, які привозили Дніпром з Катеринослава. Крім того, у садівництві вирощували картоплю, цибулю, моркву, лікарські рослини. Пізніше Крістер став займатися насінництвом, тому що рослини, вирощені на його землях, давали гарне насіння і, таким чином, не потрібно було виписувати його з-за кордону.

У 1859 р. опубліковано перший каталог фірми В. Крістера, в якому пропонувалося насіння городніх культур, а у виданні 1869 р. — ще й саджанці плодкових дерев. У подальшому щорічний наклад таких каталогів становив близько 6000 екземплярів. Згодом у каталогах почали давати поради щодо посадки плодкових дерев.

З 1879 р. у садівництві почали вирощувати дерева шпалерної та пірамідальної форми. У 1900 р. було продано 50 000 плодкових дерев і 100 000 декоративних рослин.

За каталогами можна оцінити масштаби інтродукційної роботи садівництва Крістера. Наприклад, каталог 1914–1915 рр. пропонував: 85 сортів яблунь, 87 — груш, 23 — вишень, 17 — черешень, 40 — слив, 10 — абрикосів, 9 — персиків, 17 — малини, 2 — ожини, 18 — смородини, 38 — суниці, 36 видів і форм шпилькових, понад 220 видів і форм декоративних листяних, 240 сортів троянд, 28 — бузку, 9 видів і форм опунцій, 5 видів витких рослин, підщепи для плодкових рослин та троянд, 100 видів і форм декоративних багаторічних трав'янистих рослин, 29 сортів півонії, 63 — флоксів, 4 види ґрунтопокривних рослин, 3 — ароматичних, 1 вид медоносних рослин, а також великий вибір цибулинних (гіацинти, тюльпани, лілії, крокуси, нарциси),

бульбоцибулинних (канни, жоржини, монбреїї тощо) рослин [5].

Крістер займався також введенням у культуру декоративних видів місцевої флори. Є.І. Бордзіловський в обробці роду *Colchicum* флори України пише, що *Colchicum autumnale* L. є в гербарії Монтезоро з написом на етикетці "Коло Пріори (Куренівка) на Оболоні коло Чернечого озера. Знайшов Крістер у 1882 р. і пересадив у свій сад. Рослина дуже рідкісна" [1].

В "Описании Всероссийской сельско-хозяйственной выставки в г. Харькове" наведено короткий опис господарства Крістера: "В его питомниках воспитываются сотни тысяч саженцев как плодовых деревьев, так и декоративных растений. Кристер ежегодно издает печатный прейскурант сего садового заведения. Как солидный знаток помологии, он собирает в своем питомнике все замечательные сорта плодовых деревьев. В его питомнике находится большой участок маточных деревьев, между ними до 300 сортов яблонь, столько же сортов груш, около 100 сортов слив, до 50 сортов вишен и черешен, 10 сортов персиков, столько же абрикосов и 25 сортов винограда. На основании своего опыта В. Кристер признает самыми выгодными сортами плодовых деревьев следующие, из яблонь: золотой Пармен, Кальвиль красный осенний, Виргинское розовое, Антоновку и др., из груш: Древоцветную, Берре белую, Пуато новую. Маточные деревья разсажены правильными рядами на 9 аршин ряд от ряда и в таком же расстоянии друг от друга в ряду. Между деревьями засеваются различные овощи: редис, салат, горох" [6, с. 173].

Рослини, які вирощувалися в садівництві, вирізнялися високими якостями і сортовою чистотою. Сам власник так писав про рівень агротехніки у 1871 р.: "Земля, на якій знаходиться деревний питомник, так искусственно возделана, что за успешное рощение моих деревьев и кустарников и хорошее состояние впоследствии можно

ручаться, если они не попадут в руки лиц, не имеющих никаких понятий о садоводстве. Каждое дерево выращивается из семян и до поступления в продажу три раза пересаживается, отчего образуются прекрасные и многочисленные корни даже в сухой песчаной почве, которые много способствует хорошему росту при пересадке в другую почву. Напротив, деревья, выращенные в жирной и при том во влажной почве, не смотря на свой красивый наружный вид, никогда не могут расти с успехом после посадки. Почва же моего питомника такая, что хуже едва-ли может встретиться, и потому мои деревья при пересадке в другую почву растут великолепно" [7, с. 19].

Садівництво В. Крістера було не тільки зразковим садовим господарством, а й своєрідним центром поширення знань з плодівництва, городництва, виноградарства. Робітники, які працювали у господарстві, а їх було близько 600 (для порівняння — у садівництві К. Мейера, також відомої садової фірми, — 40 осіб [12]), набували певного досвіду, згодом частина з них працювала садівниками по всьому Південно-Західному краю.

У зв'язку з тим, що населення Києва постійно зверталось в садівництво за порадами, В. Крістер у 1870 р. опублікував брошуру "Хозяйственный Садовник, или Краткое наставление для посева семян известнейших огородных и цветочных растений и дальнейшего за ними ухода, применяясь к здешнему климату и почве, на основании тридцатилетнего опыта для ознакомления моих покупателей с делом садоводства" [4], в якій автор ділиться багаторічним досвідом з посадки і догляду за плодовими, городніми, квітниковими рослинами.

Рослини, вирощені у садівництві, продавали як у Південно-Західному краї, так і по всій Росії. Відомо, що саджанці декоративних видів дерев із садівництва Крістера висилали до родового хутора І.М. Скоропадського (Тростянець, Чернігівська губернія) [9], а видатний український помолог

Л.П. Симиренко, починаючи збирати колекцію плодових рослин, замовив у 1888 р. у садівництві Крістера 25 саджанців зеленого ренету [2].

Діяльність фірми Крістера була високо оцінена на різних виставках. Так, у 1883 р. її нагороджено Великою золотою медаллю на Київській сільськогосподарській виставці, у 1887 р. — Великою золотою медаллю на Харківській сільськогосподарській виставці, у 1889 р. — Середньою золотою медаллю на Всеросійській виставці в Петербурзі, у 1908 р. — двома великими золотими медалями на Київській виставці рослинництва.

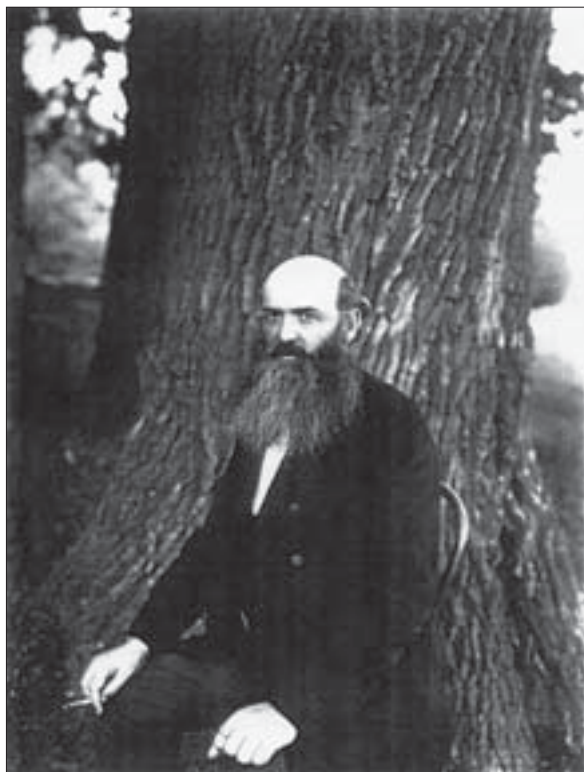
Крім плодового саду і розсадника, В. Крістер, який мав велику площу сінокосів, завів молочне господарство. Постачав до Києва молоко, а також отримував необхідне органічне добриво для садівництва. Для корів у господарстві вирощували кормові гарбузи, вага яких досягала 200 фунтів.

У садівництві В. Крістера також була пасіка, що було дуже важливо для запилення плодових дерев.

На ділянці Крістера була велика кількість водних джерел, і з 1833 р. у ставках почали розводити королівських коропів.

У 1890 р. з нагоди 50-річного ювілею садівництва Крістера у відомій Київській типографії Стефана Кульженка — друга сім'ї, власника сусіднього пріорського хутора, відомого під назвою "Кинь Грусть", надруковано спеціальне видання, автором якого був О.П. Осипов.

Після смерті Вільгельма Крістера його справу успадкував син Юліус, який розширив господарство і створив розсадник підщеп місцевого походження для плодових дерев. Про масштаби цієї роботи можна судити з того, що на площі 128 десятин вирощували 5 млн рослин. Рослини з розсадника Ю. Крістера продавали населенню і використовували для благоустрою вулиць, скверів м. Києва [3], а також передавали безкоштовно для школи садівництва, заснованої в Києві в кінці XIX ст. [7].

Юліус Крістер

Після смерті Юліуса Крістера в 1916 р. садівництво успадкував його старший син Василь, якому в умовах громадянської війни та розрухи вдалось зберегти господарство. В 20-х роках минулого століття садівництво Крістера націоналізовано і перетворено на садово-паркове господарство м. Києва, а його господаря репресовано. В 1925 р. тут була дитяча трудова колонія, яку в 1929 р. перетворено на Агрофілію № 3 київського дитячого містечка "Ленінське", де з безпритульних дітей готували фахівців з садівництва, городництва, молочного скотарства, бджільництва [10].

Вздовж сучасної вулиці Осиповського проходила головна алея садиби Крістерів. З одного боку цієї вулиці донедавна розташовувалося комунальне підприємство "Троянда" (в минулому радгосп квітниково-

декоративних рослин "Троянда"). Нині ця територія віддана під забудову житла, розрахованого на 20 000 осіб. При цьому передбачено збереження пам'ятки природи місцевого значення "Крістєрова гірка", що займає площу 4,3 га і являє собою масив старих дерев та каскад з чотирьох ставків загальною площею 0,5 га, споруджених Крістерами в місцях виходу джерельних вод. Тут гніздяться крижні.

Розсадник та оранжерея

Дендрофлора Крістєрової гірки представлена віковими деревами аборигенних видів: *Quercus robur* L., *Tilia cordata* Mill., *Fraxinus excelsior* L., *Ulmus carpiniifolia* Rupp., *U. glabra* Huds., *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *Populus nigra* L., видами роду *Salix* та інтродукованими видами: *Aesculus hippocastanum* L., *Quercus borealis* Michx., *Q. palustris* Moench., *Picea pungens* Engelm., *Taxus baccata* L., *Thuja occidentalis* L., *Juniperus virginiana* L., *Spiraea salicifolia* L., *Philadelphus coronarius* L.

На цьому ж боці вулиці біля будинку № 3 збереглися вікові дерева *Quercus robur* та *Abies alba* L*. Цей дуб є найстарішим у м. Києві. Його вік — близько 700 років, висота — 30 м, обвід стовбура на висоті 1,3 м —

* На жаль, в кінці 2009 р. в зв'язку зі зміною екологічних умов дерево *Abies alba* усохло.

Віковий дуб Крістера на вул. Осиповського

Контора садівництва (сучасний стан)

565 см. Це дерево є залишком величних куренівських лісів часів Вільгельма Крістера.

116

Дерево ялиці білої мало висоту 28 м, обвід стовбура на висоті 1,3 м — 235 см. Його вік 150 років. Дерево було залишком групової посадки ялиць на території садиби Крістера. Про це свідчить фотографія, наведена в книжці О.П. Осипова [8]. Крім цього дерева зі згаданої групи до нашого часу збереглося ще одне дерево ялиці на території фірми "Троянда". На основі нашого подання та наукових характеристик розпорядженням Київської державної адміністрації від 14 жовтня 1997 р. були створені ботанічні пам'ятки природи "Віковий дуб Крістера", "Ялиця Крістера", а також "Лісове урочище Крістерів", розташоване на протилежному боці вул. Осиповського на території Інституту харчової хімії і технології НАН України.

Ботанічна пам'ятка природи "Лісове урочище Крістерів" займає площу 0,7 га і являє собою цінну ділянку дубово-соснового лісу 60-річного віку. Окрім *Pinus sylvestris* L., *Quercus robur*, тут зростають *Acer platanoides* L., *Tilia cordata*, *Betula pendulina* Roth., *Sorbus aucuparia* L. Трав'янистий покрив представлений *Convallaria majalis* L., *Equisetum sylvaticum* L., *Asarum europaeum* L., *Veronica chamaedrys* L.

З природною рослинністю добре гармонують екзоти. Серед них найбільшу цінність становлять три 160-річні дерева *Fagus sylvatica* L. (var. *pendula* Loud., var. *laciniata* Vignet., var. *atrorubens*). Обвід стовбура першого дерева на висоті 1,3 м — 620 см, другого — 410 см, третього — 330 см. Це найдавніші інтродуковані буки в Києві [13]. Крім того, тут зростають вікові дерева *Catalpa bignonioides* L., *Acer platanoides* var. *schvedleri*.

Ботанічні пам'ятки природи, розташовані на території колишньої фірми Крістера, мають велику наукову, ландшафтно-естетичну, історико-культурну та еколого-освітню цінність. На жаль, унікальний ландшафтний комплекс садиби Крістера зруйновано.

Не меншу цінність становить дерев'яний будинок головної контори садівництва Крістера, побудований у 1880 р. у стилі бароко за проектом архітектора О. Шилле. На жаль, сучасний стан будинку катастрофічний, він потребує невідкладної реконструкції.

1. Борділовський Є.І. Родина лілійні — Liliaceae Hall. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 61–266.

2. Вольвач П. Национальное яблоко // Зеркало недели. — 1997. — № 12. — С. 3.

3. Дело об отпуске средств на благоустройство улиц, скверов, садов города // Державний архів м. Києва. — 1914. — Ф. 163. — Оп. 3. — Спр. 47. — 369 арк.

4. Крістер В. Хозяйственный Садовник, или Краткое наставление для посева семян известнейших огородных и цветочных растений и дальнейшего за ними ухода, применяясь к здешнему климату и почве, на основании тридцатилетнего опыта для ознакомления моих покупателей с делом садоводства. — К.: Университет. типография, 1870. — 64 с.

5. Крістер В. Каталог фруктовым, хвойным и декоративным деревьям, кустарникам, розам, луковичам, многолетним растениям и проч. — К., 1914–1915. — 56 с.

6. Описание Всероссийской сельскохозяйственной выставки в г. Харькове 1887 г. — Харьков: Типография А. Дарре, 1890. — 469 с.

7. Осипов А.П. Объяснительная записка и историческая справка об устройстве в Киеве школы садоводства и огородничества. — К.: Типография И. Крыжановского и В. Авдюшенко, 1898. — 23 с.

8. Осипов А.П. Пятидесятилетие садоводства фирмы В. Крістер в городе Киев, предместье Приорка. 1850–1900 гг. — К.: Типография С.В. Кульженко, 1900. — 22 с.

9. О трудах И.М. Скоропадского по лесоразведению на черноземных степях Полтавской гу-

бернии // Вестн. садоводства, плодоводства и огородничества, 1888. — С.199–210.

10. Природно-заповідний фонд м. Києва: Довідник. — К.: Арктур-А, 2001. — 64 с.

11. Ромазанович Н. "Крістєрова горка" и ее хозяева // Киевские ведомости. — 1995. — 17 июля. — С. 15.

12. Списки заводов, фабрик, мастерских и учебных заведений г. Киева // Центральный державный историчный архив України. — Ф. 274. — Оп. 4. — Од. зб. 254. — Арк. 32.

13. Melnik V. Dendrological nature monuments in the city of Kiev // Newsletter Central and Eastern Europe. — 1999. — 19 (32). — P. 8.

Рекомендував до друку П.А. Мороз

В.И. Мельник, Е.Л. Рубцова

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

САДОВОДСТВО ВИЛЬГЕЛЬМА КРИСТЕРА
В КИЕВЕ — ВАЖНЫЙ ЦЕНТР ИНТРОДУКЦИИ
РАСТЕНИЙ

Рассмотрена история создания садоводства В. Крістера в Киеве. Определен вклад этой фирмы в интродукцию растений.

V.I. Melnik, O.L. Rubtsova

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

GARDENING ESTABLISHMENT OF WILHELM
KRISTER IN KYIV IS AN IMPORTANT CENTRE
OF PLANT INTRODUCTION

The history of W. Krister' gardening establishment in Kyiv has been done. The contribution of this firm in plant introduction is established.